

OSMANLI'DA KADINLARIN EKONOMİK HAYATA KATKISI: BERATLI KADINLAR

Burçak YAKIN*, Enver AYDOĞAN**

* Ardahan Üniversitesi, Nihat Delibalta Göle MYO, Ardahan, burcakyakin@ardahan.edu.tr

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Ankara, aydogan@gazi.edu.tr

Özet¹

Beratlar, Osmanlı sultanlarının tek taraflı olarak bahşedilen vesikalardır. Devlet tarafından verilen bu beratlar sayesinde kadınların çalışma hayatına katılımı ile ilgili önemli bulgular elde edilebilmektedir. Bu bağlamda berat sahibi olan kadınların incelenmesi çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde kadınların ekonomik hayata katkısını berat adı verilen belgelerle ortaya koymaktır. Araştırmanın yöntemi olarak Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde basit tarama yöntemi ile 'berat', 'kadın', 'hatun' ve 'hanım' anahtar kelimeleri kullanılarak tüm fonlarda tarama yapılmıştır. Tarama sonuçlarına göre kadınların feraşet, tevliyet, muafiyet, iltizam, tımar, duagülük, tevcih ve tayin beratı sahibi oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında Osmanlı'da kadınların ekonomik hayata katkısının yadsınamayacak bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Berat, Beratlı kadınlar, Kadın, Osmanlı'da kadın

THE CONTRIBUTION OF WOMEN TO THE ECONOMIC IN THE OTTOMAN: BERATLI WOMEN

Abstract

Beratlar are the authorization certificates which are uniquely granted by the Ottoman sultans. By these certificates, important findings are obtained about the participation of women in working life. In this context, the investigation of the women who are the owner of berat constitutes the fundamental issue of the study. The purpose of this study is to examine the contribution of women to the economic in the Ottoman Empire. As a method of research, the Prime Ministry Ottoman archive documents were examined in all the funds by using the simple searching method, 'berat', 'women', 'hatun' and 'hanım' keywords. According to the results of the survey, it has been determined that berat of feraşet, tevliyet, muafiyet, iltizam, tımar, duagülük, tevcih and tayin that women have. In the light of the established data, it has been established that the contribution of women in the economic cannot be neglected.

Keywords: Berat, Beratli women, Women, Women in Ottoman

¹ Makalenin özeti 27-29 Nisan 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen International EMI Entrepreneurship and Social Sciences Congress'te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Türklerin tarih boyunca yaşadığı farklı kültür ve medeniyet devreleri onların yaşayışlarını ve görüşlerini etkilemiştir. Kadınların sosyal hayattaki yeri de tarih boyunca farklı çevrelerde değişik gözle görülmüştür. Bununla birlikte tarihi anlatı içerisinde kadınların görünmezliği sadece bir tercih meselesinden ibaret değildir. Tarihî kurguyu inşa ederken kullanılan malzeme içerisinde kadınların yeri, toplumda işgal ettiği alana oranla çok dardır(Kılıçaslan, 2016). Oysaki tarihi gelişim süreci içinde kadınlar, üretim işinden soyutlanmamış; kadınların üretime katkısı nitelik ve nicelik açısından farklılık göstermiştir.

Türk tarihinin en uzun ömürlü devleti olan Osmanlı'da toplum müessesesinin dinamik unsuru, aile yapısıdır. Dolayısıyla kadınlar, aile içinde bağlı bulunduğu bu toplumsal yapının yaşaması için gerekli olan tarım veya ticaret ürünlerinin yanı sıra neslin devamlılığını sağlayacak çocuk doğurma görevini de üstlenmişlerdir (Koptagel – İlal, 1992: 99). Kadınların toplum içinde ekonomik şahsiyet kazanmasında hem İslam dininin kadına verdiği ekonomik hakların hem de Türk geleneklerinin kadını onurlandıran yapısının etkisi olmuştur (Koca, 1998: 12). Kadınlar, mal ve mülk sahibi olmuş, ekonomik yaşama ve ticari faaliyetlere katılabilmişlerdir. Mülk sahibi olan kadınlar, mülklerini işletmiş, istedikleri kişi/kişilere satabilmişlerdir (Jennings, 1975). Ayrıca ticari faaliyetlerde bulunarak tüccarlık da yapmışlardır (Faroqhi, 2003: 222; Erdoğan, 2003: 193). Değişen koşullara uyum sağlamışlar ve komisyonculuk, ticari şirkete üyelik, toptancı şirketi kurmak, tarımsal faaliyetlerde bulunmak gibi ekonomik etkinliklerini çeşitlendirmişlerdir (Shmuelevitz, 2002: 27). Serbest ticaret yapma ve mallarını dilediği gibi tasarruf etme hakkı gibi ekonomik etkinliklere imkan sağlayan hakların yanı sıra beratlar aracılığıyla da Osmanlı'da etkin olarak çalışma hayatında bulunmuşlardır.

Günümüzde kadınlar üzerine yapılan çalışmaların artması özellikle Türk toplumunda ve Osmanlı döneminde kadınların toplumdaki yerinin anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Kadınların toplumdaki statüsü ve hakları; çalışma hayatındaki yeri, çalışma alanları, çalışma şartları; iş hayatına işgücü olmasa da yatırımcı olarak katılan kadınların servet edinme yolları, diğer bilim dallarındaki araştırmalara ek olarak, İşletme alanında da daha kapsamlı olarak ele alınmalıdır. Kadınların, ekonomik kalkınmadaki öneminin anlaşılabilir istihdam olanaklarının artırılması için tarihi süreç içinde yaşananları bilmek başat koşuldur. Çalışmada, Osmanlı'da kadınların ekonomik faaliyetlere katılmadaki rolüne odaklanılarak beratlı kadınlar incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak Osmanlı'da kadınların çalışma hayatındaki yerine kısaca değinilmiş ardından Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde yer alan ve farklı dönemlerde verilmiş olan beratlardan örnekler gösterilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Osmanlı Çalışma Hayatında Kadın

Osmanlı'da ekonomiyi yönlendiren ve şekillenmesinde temel rol oynayan, ekonominin lokomotifidir tarımdır. Bu lokomotifin yükünü taşıyan ise Osmanlı toplumunun temelini teşkil eden aile unsurudur (Pur, 1978: 35). Ailenin tüm bireyleri üretimin her aşamasında faal olarak çalışmaktadırlar. Ailenin erkekleri ile birlikte bilfiil bütün gün tarlada

çalışmak, ev işlerini yapmak ve çocukların eğitimiyle ilgilenmek de kadınların ana sorumlulukları arasındadır.

Tarımsal alanda ve evde çalışan kadınlar gibi Bursa, Kayseri, Trabzon, Amasya, Karaman gibi ticari faaliyetlerin daha yoğun olduğu şehirlerde yaşayan kentli kadınlar da ekonomik hayatın içinde yer almıştır. 1908 öncesi Şeriyeye sicillerine göre kadınlar, memur olarak devlet dairelerinde yani ulema sınıfı içerisinde yer alamamış olsalar da kendilerine kalan gayrimenkulu kiraya vererek, satarak, satıştan elde edilen parayı başka ekonomik faaliyet alanına yatırım yaparak ekonomi dünyasında yerini almışlardır. Tarihi kaynaklardaki bilgilere göre ev, dükkan, bahçe, çiftlik ve imalathane sahibi olan kadınların varlığı da bilinmektedir. Toprağı elde tutma ve işleme zorlukları nedeniyle genellikle miras yoluyla intikal eden tarımsal araziler satılmışsa da arazilerini satmayıp tarımsal faaliyetlerde yer alanlar da olmuştur. Kadınlar kimi zaman da kocalarına, bankere, bazen de aracılara borç para vererek ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sayıları fazla olmamakla birlikte bu kadınlar girişimci erkeklere para vererek iş ortağı olmuşlardır (Gerber, 1980).

Osmanlı kadınlarının çalışma hayatında aktif olarak yer aldıkları alanlar arasında halı, kilim, altın ve gümüş simle işleme, kumaş dokuma, iplik bükme gibi dokuma endüstrisinin çeşitli kolları yer almaktadır. Bu ekonomik faaliyette bulunanların büyük çoğunluğu kadın ve genç kızlardır. Üretilen dokumalar parça başı hesabıyla aracı tüccarlar tarafından alınmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dokuma iş kolunun değişik alt kollarında çalışan kadın ve genç kızlar, zaman içerisinde, ev dışında olsa da fabrika niteliği taşımayan küçük atölyelerde dokumacılık faaliyetleri yapmaya başlamışlardır. Kadın işçilerin ev dışında ve özellikle fabrikalarda çalışmaya başlaması, daha çok, evlerde yapılan faaliyetlerin ev dışına çıkması biçiminde gelişmiştir. Bunun dışındaki faaliyet alanlarının gelişmesi, daha yavaş ilerlemiş ve özellikle savaş dönemlerinde ortaya çıkmıştır (Dulum, 2006: 58).

Dokumacılık, Osmanlı'da kadınların dışarı çıkmadan yapacağı en önemli işlerden biri olarak uğraşılan zanaatların başında gelmiştir. Örneğin 1678 yılında Bursa'da 300 mancınıktan 150 adedi kadınlara ait olduğu bilinmektedir. Mancınık tezgahlarının yarısının kadınlara ait olması, kadınların dokumacılık sektöründeki katkısını anlamak açısından dikkat çekicidir. Osmanlı'da evinde dokuma ürünleri imal eden kadınlar, o ürünleri çarşı ve pazarda doğrudan tüketiciye satmışlardır. Dokumacılık işi ile uğraşan kadınlar, rahatsız edilmeksizin şehirde dolaşp, diledikleri pazarda ürünlerini satabileceklerine dair padişah fermanı ile mallarını serbestçe piyasaya sürme imkanına sahip olmuşlardır. Ayrıca vergi muafiyetleri de bulunmaktadır (Gerber, 1980). Bunun yanı sıra mum imalatçılığı gibi bazı zanaat dalları ile de uğraşmışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan sanayileşme hareketiyle birlikte, özellikle 1850'den sonra dokuma işlerinde kadın işgücünün daha düşük ücretli, uysal ve kolay yönetilebilir olması nedeniyle yerli ve yabancı işyeri sahipleri tarafından tercih edilmiştir. 1860'larda Bursa İpek Fabrikalarında çalışmaya başlayan Müslüman Osmanlı kadınlarının, 1867'den itibaren İzmir, Kula, Uşak, Saruhan gibi yerlerde çoğu Avrupalılara ait 300 kadar mekanik halı tezgahında sürekli olarak çalıştığı ve sayılarının 3.000'leri bulduğu tespit edilmiştir. 1897'de İstanbul Kibrit Fabrikasında çalışan 201 işçiden 121'i kadındır. 1913 ve 1915 senesinde yapılan sanayi sayımlarında toplam çalışanların üçte birine kadar ulaşan kadın işgücü sayısı dokumacılık ve konserve sanayinde yoğunlaşmıştır. Çalışan işçilerin ham ipek imalatında %95'ini, konserve işlerinde %71'ini, dokumada %70'ini, ipek dokumada %63'ünü kadın işçiler

oluşturmaktadır (Demir, 2008). 1913–1915 Osmanlı sanayi istatistiklerine göre, imalat sektöründe kadınların 1913'te % 32, 1915'te % 29 oranlarında istihdam edildiği görölmektedir. Bu oranlar dokuma sanayinde özellikle pamuk ve ipek dokumacılığında %90'a yükselmektedir. Kadın katılımının %50 civarında olduğu diğer bir alan ise tütün sektörüdür (İnan, 1982: 120-121).

Kadınların iş koşulları, çalışma süreleri açısından değerlendirildiğinde: Selânik'teki filatür fabrikalarında kız çocukları günde 14 saat çalışmaktaydılar (Quataert, 1999: 227). 1870'lerde Bursa'daki ipek fabrikalarında çalışan kadın ve kız çocuklar kışın günde 7.5, yazın günde 13.5, tüm yıl itibariyle ise haftada ortalama 52.5 saat çalışmaktaydılar (Issawi, 1980: 13). Edirne'de 1870'lerin başında, ipek çeken 300 kadın işçi yaz aylarında 13 saat, diğer zamanlarda ise 10 saat çalışmaktaydılar. 1890'larda Makedonya'daki iplik fabrikalarında çalışan kadın işçilerin yazın 15 saat, kışın ise 10 saat çalıştıkları ve sadece 35 dakikalık bir yemek molası verdikleri bilinmektedir. Bu uzun çalışma süreleri, kız işçiler arasında henüz 6 yaşında olanların dahi bulunduğu gerçeğiyle bir arada düşünölmelidir (Quataert, 1999: 88).

Kadınların çalışma hayatına daha çok katılmaları konusunda özellikle II. Meşrutiyet dönemi aydınları, çeşitli görüşler öne sürmüş ve kadınların çalışma isteklerine destek vermişlerdir. Dönemin özellikleri göz önüne alındığında kadınların çalışma yaşamında yer almasının iki açıdan oldukça önemli olduğu görölmektedir: Uzun süren savaşlar sonucu erkeklerin büyük çoğunluğunun askere gitmesi işgücü açığı yaratmış ve gün geçtikçe artan savaş maliyetleri ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. İşgücü açığı, kadın istihdamı aracılığıyla kapatılabilmektedir. İkinci olarak kadınların çalışmaya başlamaları ekonomik bağımsızlık elde etmelerini sağlamıştır (Dulum, 2006: 60).

2.2. Berat Kavramı

Berat, Arapça Berâe / Berâet (البراءة) kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir (Gök, 1997; Gök, 2008). Berâet ise brae' fiilinden türemiş bir mastardır (Ünal, 1992: 475). Rütbe, nişan ve imtiyaz verildiğini bildiren (Devellioğlu, 2007: 107: 107), hakimlik, tevliyet, imamlık, hatiplik gibi vazifelerin verilmesi hakkında ait olduğu dairenin arzı üzerine sadır olan irade-i seniyyeye dair Divan-ı Humayünca divan hattı ile yazılan resmi vesikadır (Erdoğan, 2016:50). Berat, bir tayinin, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösterir. Diğer adı biti olan berat, bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin itasını gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan belgedir (Kütükoğlu, 1992: 472). Genel olarak berat, şahıs veya hükmi şahıslara, bir yetki veya imtiyaz sağlayan veya devlete ait mallar üzerinde tasarruf veya mülkiyet hakkı tanıyan ve bu ayrıcalıkları üçüncü şahıslar karşısında tasdik ve emreden sultani hükümlerdir (Gök, 2008: 43). Beratların en önemli özelliği verilen yetki ve tevcih² olunan şahıstır. Klasik Osmanlı tarihinde ilk olarak berat terimi, Aşık Paşazade'de geçmektedir. Tımarların padişah tarafından verildiği ve bu izin beratla verildiği belirtilmektedir. II. Beyazıt döneminde ise sultanların tayin ve tevcih vesikalarının özel adı olarak; biti, nişan, misal vb. yerine kullanılmıştır (Gök, 1997: 137). Osmanlı Devletinde tüm askeri sınıfın atama, azil, bir gelirden pay alma, devlete ait herhangi bir şeyi kullanma hakkı, imtiyaz veya muafiyetleri ancak padişah beratıyla yapılmıştır. Berat, kumandanlık, serdarlık gibi

² "Tevcih; rütbe, memûriyet vb. şerefli bir şeyi bir kimseye verme anlamına gelmektedir". Devellioğlu, s.1323.

bir görev için ise berat alan kimsenin salahiyet³ derecesi de belirtilmektedir. Osmanlı medreselerinde belirli eğitimi başarıyla tamamladıktan sonra icazet alıp ders verme yetkisine sahip olan müderrisler de beratla Osmanlı sınırları içindeki herhangi bir medreseye eğitim işlerini yaptırmak için atanmışlardır (Gündoğdu, 2009). Bundan dolayı beratlı kelimesi, müsaadeli veya imtiyazlı; eli beratlı tabiri ise yetki sahibi olma anlamına gelmektedir (Kütükoğlu, 1994). Çok çeşitli olmakla birlikte tercümanlık, imtiyaz, tımar ve malikâne beratı başlıca beratlardır. Her padişah değiştiğinde, beratlar da değiştirilerek, yeni padişahın tuğrası ile yenileri verilmektedir. Berat yenilendiğinde, döneme göre belirli bir ücret alınmaktadır. Yapılan bu işleme tecdid-i berat⁴ denilmektedir (Bağış, 1983: 18).

Beratlar, çeşitlerine göre değişiklik göstermekle birlikte genel olarak hazırlanma sebebi yönünden yetki, imtiyaz, tasarruf ve mülkiyet hakkı kazandıran beratlar olarak sınıflandırılmaktadır (Gök, 1997: 138). Bu nedenle beratların verilme amacı metinlerinde mutlaka belirtilir. Çeşitlerine göre beratlar: Hitabet, meşihat, tevliyet, muafiyet, iltizam, tımar ve feraşettir. Hitabet beratı, cami hatiplerinin tayinlerinde verilen belgedir. Meşihat beratı, şeyhlik edeceklere verilir. Tevliyet beratı, bir vakfın idaresinin bir mütevelliyeye verildiğini bildiren belgedir. Muafiyet beratı, herhangi bir sebepten dolayı çeşitli vergilerden muaf tutulan kişilere verildiğini bildirir. Beratı alan kimsenin muaf olduğu vergiler birer birer mevki ve derecesine; ayrıca verilen şeyin önemine göre yazılır. Bir diğer berat türü olan feraşet beratı ise, Kâbe'nin bakımı, temizlenmesi ve korunması için verilen özel belgedir. Kendine özgü bir üslupta kaleme alınır. İltizam beratında, beratı alanın adı ile iltizamın niçin verildiği ve ne zamana kadar devam edeceği, iltizam bedelinin taksit miktarı ve süreleri, iltizamın ne suretle zapt ve idare edileceği yer alır (Atalar, 1991: 233-234). Tımar beratında, tımar sahibinin kimliğinin belirtilmesinden sonra tımar olarak verilecek yerin sancak, kaza ve köyü; tımarın türü, ne sebeple verildiği, yıllık hasılat miktarı ve beratın bir hizmet karşılığı olarak verildiği gibi bilgiler bulunur (Gökbilgin, 1979; Bayramoğlu, 1976). Feraşet kelimesi, Arapça süpürmek anlamına gelen bir kelimedir. Özellikle vakıflardaki ferrâşlık görevi aşağı dereceden bir hizmet sayıldığı halde Mekke'de Harem-i şerifin ve Medine'de Ravza-i Mutahhara'nın süpürülmesi büyük bir şeref sayıldığından sembolik olarak hânedan mensupları ve ileri gelen bazı kişiler, "ferâşet-i şerîfe" diye anılan bu görevden belirli bir pay (nısf, rub' hisse) almışlar ve bunu mânevî bir huzur ve hayır vesilesi saymışlardır. Buralardaki ferâşet-i şerîfe, esmâ-i hüsnâdan kinaye doksan dokuz hisse olarak sayılıp her hisse de 16 kırat itibar edilmişti. Bunun 48 kıratına padişahlar, 24 kıratına vâlide sultanlar sahip olurlar, kalan kısmı ise muteber kimselere dağıtılır, bütün bunlar beratla tevcih edilirdi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde müzehhep fermanlar tasnifinde altınla bezenmiş çok sayıda ferâşet-i şerîfe beratı bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi incelendiğinde özellikle feraşet beratı sahibi pek çok kadın olduğu ve kadınların bu görevi fazlaca yaptığı kayıtlarda ortaya çıkmaktadır (Aksoy, 1999: 65-74).

Beratların sınıflandırılması çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde görülmektedir. Gök (2000) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre, tevcih olunan şahıslara verilen beratlar

³ "Salahiyet/Selahiyet, bir işi yapmak veya yapmamak yetkisini, kudretini ifade etmektedir". Erdoğan, s. 500.

⁴ Tecdid-i berat, yeni tahta çıkan padişah tarafından beratın yenilenmesini ifade etmektedir. Verilen beratlar, veren padişahın hayatıyla kayıtlı idi. Padişahlar değiştikçe, yeni padişahın tuğrası bulunan yeni berat verilir, bu beratlardan yarım resim (vergi) alınır ve yapılan muameleye Tecdid-i berat yâni beratın yenilenmesi denilirdi. Fuat Bayramoğlu, Tezhipli ve padişah onaylı fermanlar. Kültür ve Sanat, 4, 1976, s. 21; "Berat", Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, c. 2, www.ehlisunnetbuyukleri.com/Osmanli-Tarihi-Ansiklopedisi/ Detay/BERAT/117, erişim: 29.09.2019.

kendi içinde üçe ayrılmaktadır: Devlete ait herhangi bir memuriyete tayin için verilen beratlar (vezirlik, beylerbeylik, hekimbaşılık, tımar ve zeamet, esnaf kethüdalığı, kadılık, müderrislik); devlete ait mal ve mülklerden faydanlanma veya bu mallar üzerinde tasarrufta bulunabilme veya mülkiyete geçirebilme amacıyla verilen beratlar (temliknameler, mukataa, mülkname, malikane, ocaklık, tımar ve ocaklık, muafiyet) ve vakıflar gibi kamu menfaatine kurulmuş bazı kuruluşlarda görev yapabilme ve dini vazifelerle ilgili yetki veren beratlar (ashab-ı cihat beratları gibi). Hazırlandıkları kaleme göre beratlar ise: Divan-ı Humayün kalemlerinde hazırlanan (Nişancı beratı), Bab-ı Ali kalemlerinde hazırlanan (Maliye beratı) ve Kadıasker makamında hazırlanan (Askeri berat) beratlardır.

Beratlar, şekil ve içerik açısından belirli özelliklere sahiptir: Belgenin başında vesikanın doğruluğunun ispatı niteliğinde padişahın tuğrası (alamet-i şerif) bulunur. Nişan ve sebep-i tahrir vb. formülleri içeren belli başlık cümleleri ile başlar. Beratta, verilen yetki ve tevcih olunan şahıs birinci derecede önemli olmasından dolayı verilen hizmetin, gösterilen vazifenin yeri, adı, maaşı, berat verilen kimsenin adı, ne amaçla verildiği, kendisinden ne istenildiği ve berat alanın yetki derecesi açık bir biçimde yazılır (Binark, 1992: 20). Emir, verilen yetki ve imtiyazlar, üçüncü şahıslara verilir. Bu nedenle beratın verildiği kişinin ismi mutlaka yer alır (Gök, 2000: 223). Padişahın değişmesi durumunda beratlar da yenilenerek resm alınır. Beratını yenilemeye vazife verilmez. Türüne göre verildikleri kalemler de farklılık gösterir (Divan-ı Humayün, Bab-ı Ali ya da kadıasker kalemi). Beratların kayıtları ayrıca ilgili yerdeki Şer'îye sicillerine de işlenir. Beratlar konularına göre çeşitli kalemlerde (Amedi, tahvil, rüus, maliye kalemleri gibi) tutulan defterlere (Ecnebi defteri, name-i humayün defteri, rüznamçe gibi) kaydolunur. Berat sahibinin ölümü ile verilen yetki sona erer. Miras veya devir yoluyla yetki başkasına verilemez.

2.3. Osmanlı'da Beratlı Kadınlar

Osmanlı'da kadınlar, vakıflardan dükkân kiraladıkları gibi mülkiyeti devlete ait olan çiftliklere ve devletin gelirleri arasında yer alan mukataaları⁵ iltizam yolu ile bazen malikâne divanı⁶ uygulaması yöntemi ile tasarruf hakkını elde ederek sahip oldukları mal varlıklarıyla yatırım yapmış ve kendilerine yeni gelir kaynakları elde etmişlerdir (Karta, 2016). H-29-12-1203 tarihli bir belgeye (BOA. HAT. 272/ 15962) göre vefat eden mumcular kethüdâsı Hacı Hüseyin'in Tekfur Sarayı ve sâir mahallerde olan mumhâne gediklerini irsen eşi Naile hanıma geçmiştir. Diğer bir belgede (BOA. C.EV. 2173), Haftan Ağası'nın eşi Hafize Hâtun, Büyük Ayasofya Vakfı'ndan üç yumurtacı dükkânı hissesine mutasarrıftır. Hafize Hanım hac yolculuğunda vefat edince yumurtacı dükkânı hisseleri yedi yüz kuruşa açık arttırma ile talibine kiralanmıştır. Bu bağlamda kadınların kazanç sağlayan birçok

⁵ Mukataa, Osmanlıda hazineye ait herhangi bir gelirin muayyen bir bedel ile iltizama verilmesidir. Mukataalar biri miri, öbürü malikane olmak üzere iki, üç senede bir tevcih olunur; malikaneler ise kayd-ı hayat şartıyla verilir. Erdoğan, 2016, s. 396-397.

⁶ Malikane divanı, Osmanlıda ve yalnız Anadolunun belirli yerlerinde (yoğunlukla güneydoğuda) mevcut bulunan toprak tasarruf sistemidir. Devlette uygulanmakta olan miri toprak sisteminden istisna olarak uygulanan bu sistemde arazinin rekabesi şahısların, tasarrufu ise devletindir. Malikane hakkı miras olarak intikal eder, alınıp satılabilir. Age, s. 341.

işletmeye sahip oldukları görülmektedir. Kadınlar, istiglal ve mudârahe⁷ yöntemini de kullanmıştır: Vakıflardan ve şahıslardan gayri menkûllerine karşılık istiglal yöntemi ile kredi almışlar ve daha sonra borçlarını ödeyerek gayri menkûllerini geri almışlardır. Diğer taraftan mudârahe yöntemi ile bir miktar parası olan kadınlar bazen paralarını bir ortağa verip işletmişlerdir. Genel olarak kadınların miras aldığı, miras bıraktığı, borç aldığı, borç verdiği, emlak alıp sattığı, vakıf kurduğu ve yönettiği Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca hem şehirlerde hem de kırsalda kadın hastalıklarını tedavi etme, ebelik, hocalık gibi meslekleri icra ettikleri de görülmektedir (Dulum, 2006). Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde iki yıllık eğitimle ebelik diploması verilmiştir. Hükümet tarafından sürgün cezasına çarptırılan kadın mahkûmlara sürgün yerlerine götürülene kadar eşlik etmeleri amacıyla kadın çavuşlar vazifelendirilmiştir. Yine benzer bir örnekte Trabzon Rûsumat Nezaretine yapılan bir ihbarda Osmanlı vapurunda yolculuk yapan dört kadının özel eşyaları arasında tabanca ve çeşitli miktarlarda kurşun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ihbar üzerine yetkili makamlar, bu duruma sebep olan kadınların üzerlerinin kolcular tarafından aranmaması olarak gösterilince “bir kadın kolcunun gümrüğe atanması ivedilikle” istenmiştir. Padişah iradesi çıkmış ve Trabzon Gümrüğüne bir kadın kolcu atanmıştır. Bu görevliye aylık 250 kuruş maaş verilmek üzere üç bin kuruş bütçeye tahsisat ayrılmıştır (Oktar, 1998).

18. yüzyılda kadınlar, İstanbul vakıflarına ait bazı mülkleri (kasap, bakkal, hamam gibi) kiralarak kendilerine ek gelir sağlamışlardır. Bu tip mülke sahip kadınlar sermayeleri ve sâhip oldukları mülkleri ile yapılacak olan işin (ticâret, hizmet, üretim) yönetimine katılarak gelirden pay elde etmişlerdir (Baş, 2006). Özellikle Tanzimat öncesinde kadınların gedikli ya da beratlı olarak bir işte çalışmasına ilişkin araştırmaların sınırlı olmasına karşın Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki kayıtlar incelendiğinde gedikli kadınların olduğuna dair belgeler mevcuttur. Örneğin Fatma Hatun’un inşa edeceği değirmene “uncu gediği” verilmesine dair H-05-10-1269 tarihli berat (BOA. A.AMD. 46/ 63) kaydı kadınların da gedikli olabildiğini göstermektedir. Benzer şekilde H-19-05-1275 tarihli başka bir kayıta (BOA. A.MKT.NZD. 272/ 56) Hacı Edhem, Ayşe Hatun ve Balıkçı Nişa’nın gediklerine dükkan sahiplerince vaki müdahelenin men’i⁸ ile ilgili karar verilmiştir. Gedik sahipleri olarak Hacı Edhem ve Balıkçı Nişa’nın dışında Ayşe Hatun’un da isminin geçiyor olması kadınların çalışma yaşamında aktif olarak bulunduğunu ve gedik sahibi olduğunu göstermektedir. H-28-05-1275 tarihli bir başka kayda (BOA. A.MKT.NZD. 273/ 68) göre Ösye Hatun ve Niğdeli Yuvar arasında çıkan dükkan gediği anlaşmazlığından dolayı mahkemeye başvurulmuştur. Kayıtlardan kadınların imkan verildiği ölçüde fırsatları değerlendirdiği ve ekonomiye katkı sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

⁷ İstiglal, borçlunun bir akitle bir akarnın menfaat veya iradını, borcunu ödeyinceye kadar alacaklına terk ve tahsis etmesidir. Erdoğan, age, s.263. Mudarebe ise, emek-sermaye ortaklığıdır. Bir tarafta sermaye, diğer tarafta da emek olmak üzere akdedilen bir tür ortaklıktır. Kâr, aralarında belirlenecek orana göre paylaşılır. Age, s.386

⁸ Vak’i müdahelenin men’i, malik tarafından el atmanın önlenmesine yönelik olarak açılan davadır. Türk Medeni Kanunu 683. madde gereğince mal sahibi malını haksız olarak elinde bulunduran kişilere karşı el atmanın önlenmesi davası açabilmektedir (TMK, md. 683, “El Atmanın Önlenmesi”).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, Osmanlı'da kadınların ekonomik hayata katkısını berat adı verilen belgelerle ortaya koymaktır. Bu bağlamda berat sahibi olan kadınların incelenmesi çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma desenlerinden tarihi araştırmalar kapsamına girmektedir. Bu bağlamda resmi kayıtlar kaynak olarak incelenmiştir. Başbakanlık Devlet Arşivleri içinde yer alan Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgeler içerisinden basit arama ile tüm fonlarda 'berat' kelimesi aranmıştır. Bulunan belge sayısı 28423 adettir. Berat filtrelemesi sonucu bulunan belgeler 'kadın', 'hatun' ve 'hanım' anahtar kelimeleri kullanılarak ikinci bir filtrelemeye tabi tutulmuştur. Her anahtar kelime için ayrı filtreleme yapılmıştır. İlgili anahtar kelimeleri içeren her kayıt incelenmiş olup, özellikle kadınların ticari işlemleri ile ilgili olanlar seçilmiştir. Kadınlar çerçevesinde arşiv incelendiğinde belgelerin feraset, duagü⁹, mukataa, müderris, evkaf gibi birçok berat türü ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucu bulunan belgeler, yer aldıkları fonlara göre sınıflandırılarak gösterilmiştir:

3.2. Araştırmanın Önemi ve Kısıtlılıkları

Araştırma, Osmanlı dönemine ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan resmi belgelerin incelenmesine yönelik olarak yapılmıştır. Önceki çalışmalar incelendiğinde özellikle İşletme alanyazınında sınırlı kaynak olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tüm fonlarda tarama ile kadınlara verilen beratlarla ilgili daha önce bir çalışma yapılmamıştır. Tarihi belgelerin incelenmesinin kadınlar üzerine yapılan çalışmaları zenginleştirerek alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan araştırmanın bir takım kısıtlılıkları mevcuttur. Birinci olarak bu çalışma Osmanlı'daki belirli bir döneme odaklanmamakta, kadınların iş yaşamını sadece beratlar bağlamında ele almaktadır. Kadınların iş yaşamına katılımı sadece resmi belgeler aracılığıyla gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır. Bir diğer kısıtlılık, çalışmanın genel bir çerçeve sunmasıdır. Tarih ya da hukuk alanında bir çalışma olmaktan ziyade kadınların işletme sahibi olarak iş yaşamında yerini almış olmasını incelediği için işletme alan yazınına katkı sağlama amacı gütmektedir. Bir diğer kısıtlılık ise, dönemin kaynaklarının Osmanlıca ve Arapça olmasıdır. Kaynakların hem tarihçi ve eski dile hakim hem hukuk alanında ve hem de İşletme alanında bilgi sahibi araştırmacılarla birarada incelenmesi, daha derinlemesine bilgiler elde edilmesinde etkili olacaktır.

4. BULGULAR

Araştırma sonucu elde edilen veriler, ilgili oldukları fonlara göre düzenlenmiştir. Tablo.1'de fon isimlerine göre arama sonucunda kadınlara verildiği tespit edilen beratların sayısı yer almaktadır. Her fonda bulunan bu beratların içerikleri incelenmiştir.

⁹ Duâ-gu; dua eden, duacı. Devellioğlu, 2007, s. 225.

Tablo 1. Fon bazında kadınlara verilen berat sayısı

Fon ismi		Berat sayısı
Tahvil Kalemi		1
Mühimme		5
Divan (Beylikçi)		2
Ayniyat		1
Ali Emiri Tasnifi		20
Muallim Cevdet Tasnifi		3
	Cevdet Maarif	3
	Cevdet Maliye	2
Hatt-ı Humayün Tasnifi		3
Ali Fuat Türkgeldi Tasnifi		1
Sivaslı Ali Baba Zaviyesi		2
İradeler		2
İbnu-l Emin Tasnifi		2
Mektubi Kalemi		5
Şura-yı Devlet		1
Yıldız Esas Evrakı		1
Yabancı Arşiv - Bulgaristan		1
Müzehheb Fermanlar		5
TOPLAM		60

Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri (A.NŞT)¹⁰:Tahvil Kalemi Defterleri incelendiğinde, 1477 yılında II. Mehmet döneminde Çelebi kızı Rukiyye Hatun'un Galata yakınlarından satın aldığı çiftliğe, komşu kiremitçi fırınlarının sahipleri tarafından yapılan müdâhelenin önlenmesine dâir hazırlanmış bir kayda (BOA. A.NŞT. 1/ 1) ulaşılmıştır.

Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM)¹¹: Bu kayıtlarda da kadınların ekonomik işlemleri ile ilgili çeşitli belgeler mevcuttur:

- H-26-08-987 tarihli beratta (BOA. A.DVNS.MHM.d. 37/ 1047), İznik kadısına ve İznikte vaki merhum Süleyman Paşa Medresesi müderrisine hüküm: Süleyman Paşa ahfadından Kamer ve Fatma hatunlar adam gönderüp berat ile mülkiyet üzere mutasarrıf oldukları Enucek nam karyeye bazı sene Sultan Orhan Evkafı tarafından tohum verilerek pirinç ekildiği ve mahsulün nısfını evkaf alup reaya hissesi olan diğer nısfından kendileri öşür aldıkları halde mezkur vakıf

¹⁰ Tahvil (Nişan) Kalemi defterleri, savaşa katılmayan veya ölen kişilere ait tımar ve zeâmetlerin bir başkasına verilmesi ile ilgili kararları içeren defterlerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Rehberi, (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:42), 2010, s. 59.

¹¹ Mühimme defterleri, Divan-ı Hümâyün toplantılarında görüşülen iç ve dış konularla ilgili siyasi, askerî, içtimai ve iktisadi kararların yazıldığı defterlerdir. Age, s. 7.

mütevellisinin öşür almalarına mani olduğundan şikayet etmekle tahkik edüp doğru ise mütevelliyi men etmesi.

- H-10-11-1003 tarihli beratta (BOA. A.DVNS.MHM.d. 73/ 889), Şam beylerbeyine ve defterdarına hüküm ki: Şam-ı Şerif cevali horlarından yevmi sekiz akçesi olan Ümmühani Hatun fevt olmuştur diye vazifesi ahara verilmek için südde-i saadete müracaat olunup Şam Defterdarı Derviş Mehmed imzasıyla muhızır tezkire ile merkumenin feragatı tarikiyle Fatma ve Zeyneb nam hatunlara berat verilmiş lakin berat eyleyen İbrahim bin Takiyüddin telbis ile meşhur olmağın tezkire Derviş Mehmed'e irsal olundukda benim haberim yokdur telbisdir demeyin buyurdum ki ol canibde mamulün-biha deftere müracaat edip göresin tezkire telbis ile yapını zuhura getirip telbis tezkire ile ne mikdar vazife alınmış ise geri alıp mezburları haps edip vukuu üzere südde-i saadetime yazasın.
- H-29-01-979 tarihli beratta (BOA. A.DVNS.MHM.d. 10/95), Vezir Sinan Paşa'ya Hüküm ki: Darende-i ferman-ı hümayun Kamer nam hatun Südde-i Saadetime gelüp cevali-i Mısır'dan yirmi pare vazifesi olup berat-ı şerifimle mutasarrıf olduğun bildirüp her kande sakine olursa vazifesi verilmek babında hükm-i hümayunun talep eylemeğın buyurdu ki mezbure cevali-i Mısır'dan mutasarrıf olduğu vazifesin her kande sakine olursa mah-be-mah beratı mucebince tasarruf ettiresin ifadeleri yer almaktadır.
- H-10-10-1027 tarihli berata (BOA. DVNS.MHM.d. 82/ 340) göre, İzdin kazasında Fatma adlı kadınların, kocasından intikal eden ve kırk-elli seneden beri mülkiyetinde bulunan bahçesine, vakıf olduğu iddiasıyla müdahalede bulunan Zülfikar ve Ali'nin, davaları daha önce görülüp adı geçen kadın lehine sonuçlandığı halde tekrar müdahalede buldukları bildirildiğinden, durum bu şekilde ise müdahalenin engellenmesi ve bahçenin eskiden olduğu gibi adı geçen kadına tasarruf ettirilmesi hükmü bulunmaktadır.
- H-10-06-1040 tarihli beratta Ranya adında zimmî bir kadınların, Galata'da Bereketzâde Mahallesi'ndeki evini kendisini aldatarak değerinden çok düşük fiyata satın aldığı iddiasıyla, sattığı bedeli Ranya'nın vârislerine iade edip söz konusu evi geri almak isteyen Kerime adlı kadınların davasının yeniden görülmesi hükmü verilmiştir (BOA. DVNS.MHM.d. 85/ 258).

Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri (A.DVN)¹²: Divan kalemî defterlerindeki kayıtlarda: H-16-08-1269 yılında hisse feragından dolayı Şerife Zeliha Hatun'a berat verilmesi (BOA. A.DVN. 89/ 25) ve H-02-08-1278 tarihli beratta (BOA. A.DVN. 175/ 90), elinde bulunan berat hisselerini başkasına satıp parasını da alan Halid Efendi kızı Zeyneb Hanım'ın hayatta olduğu ile ilgili bilgiler mevcuttur.

Ayniyat Defterleri (A.MKT.UM)¹³: Ayniyat defterlerinde yer alan, H-11-08-1268 tarihli beratta (BOA. A.MKT.UM. 100/ 61), Halep'deki Cedi Ahmed Efendi Vakfı'nın tevliyeti Nefise Hatun'a intikal ettiğinden berat verilmesine dair karar bulunmaktadır.

¹² Divan (Beylikçi) kalemî defterleri, Tanzimat'a kadar Divan-ı Hümayûn'da, Ordu Divanları'nda, padişah, sadrazam, serdâr-ı ekrem, kaymakam veya defterdar başkanlığında toplanan divanlarda alınan kararların tutulduğu defterlerdir. BOA Rehberi, s. 6

¹³ Ayniyat defterleri, Sadâret Dairesi'nden diğer devlet dairelerine, vilayetlere ve diğer makamlara yazılan belgelerin kopyalarının yazıldığı defterlerdir. BOA Rehberi, s. 197.

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri (AE)^{14 15}: Bu kayıtların içinde de kadınların işlemleri ile ilgili pek çok belge mevcuttur:

- H-16-03-1198 tarihli I. Abdülhamid dönemine ait beratta (BOA. AE.SABH.I. 164/ 10993), İstanbul İhtisab Mukataası malından almak üzere berat ile mutasarrıf olan Fatma'nın vefatıyla mahlul vazifesinin Afife Hatun'a tevcihi.
- H-13-05-1195 tarihli bir beratta (BOA. AE.SABH.I. 177/ 11788), Üsküb'te Gazi İsa Bey Vakfı'ndan duagülük beratı zayi olan Afife Hatun bint-i Mehmed'e yeniden berat verilmesi.
- H-01-08-1190 tarihli beratta (BOA. AE.SABH.I. 185/ 12318), İstanbul'da Atmeydanı'nda Firuz Ağa Mescidi, Türbesi ve Mektebi Vakfı'nın tevliyetine mutasarrıf Rabia Hatun'a cülus-ı hümayun münasebetiyle müceddeden berat verilmesi.
- H-15-04-1210 tarihli bir beratta (BOA. AE.SABH.I. 226/ 15000), İstanbul Gümrüğü Mukataası'ndan vazifeye mutasarrıf iken beratını zayi eden Emetullah Hatun'un, yeniden berat verilmesi talebi.
- H-25-08-1194 tarihli beratta (BOA. AE.SABH.I. 241/ 16072) İzmir'de Penbe Mukataası malından almak üzere yevmi on akçeye mutasarrıf olan Ayşe Hatun'a zayiinden berat itası.
- H-20-02-1026 tarihli beratta (BOA. AE.SAMD.I. 5/ 418), İznik'te vaki merhum Camedan Evkafı'na evladiyet üzere Hüma Hatun mütevelliyeye iken Seydi Ali'nin haksız yere kendisine berat çıkarttığından bahisle mütevelliliğin yeniden Hüma Hatun'a tevcih olunduğu.
- H-18-02-1159 tarihli bir beratta (BOA. AE.SMHD.I. 70/ 4556), İstanbul Gümrüğü Mukataası'ndan almakta olduğu akçenin Samakov Mukataası'na nakliyle yeniden berat verilmesi talebine dair Hatice Hatun'un arzına istinaden buyruldu.
- H-23-06-1132 tarihli bir beratta (BOA. AE.SAMD.III. 204/ 19708), İstanbul Simkeşhane Mukataası malından on dört akçeye mutasarrıf Çukadar Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe ile on beş akçeye mutasarrıf Hadice Hanımların ellerindeki beratları yandığından kendilerine zayiinden yeni berat verilmesi.
- H-29-12-1232 tarihli beratta (BOA. AE.SMHD.II. 50/ 3303), Mısır kadılarından İshak Efendi'nin zevcesi Lübage Hanım'ın Mehmed Salih Bey'den satın aldığı İstanbul Duhan Gümrüğü Mukataası'ndan hissesi için berat yazılması.
- H-23-07-1163 tarihli beratta (BOA. AE.SMHD.I. 97/ 6814), Amasya'daki Hacı Hamza bin Hacı İsa Türbesi Vakfı mütevelliyeleri Emine ve Fatıma hatunlara zayiinden berat verildiği.
- Kite kazası tevabiinden Çavuş karyesindeki Karyağdı mezreasına Ramazan Çavuş ile kardeşi Rukiye Hatun müştereken mutasarrıflar iken, Ramazan'ın vefatı üzerine Rukiye'ye tamamının tasarrufu hakkında berat tevcihi (BOA. AE.SMMD.IV. 95/ 11158).
- H-29-12-1176 tarihli beratta (BOA. AE.SMST.III. 4/ 239), Esbak Defterdar Ahmed Paşa'nın Kandiye'de vaki camiinin vakfı tevliyeti ile mezkur vakfın mülhakatından Paşa sancağının Sofya kazasına tabi Tırnova karyesinde vaki

¹⁴ Ali Emirî tasnifi belgeleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sultan Abdülmecid zamanına kadar olan siyasi ve askerî konulara ait belgeler, timar ve zeâmet tevcihleri, yabancı ülkelerle münasebetler, Divan-ı Hümayûn'a ait meseleler, maarif, inşa ve tamir gibi konulardaki belgeleri içermektedir. BOA Rehberi, s. 418.

¹⁵ Ali Emirî tasnifi belgelerinde kataloglar mevcut padişaha göre sınıflandırılmıştır: AE.SABH.I - I. Abdülhamid; AE.SAMD.I - I. Ahmed; AE.SMHD.I - I. Mahmud; AE.SAMD.III - III. Ahmet; AE.SMHD.II - II. Mahmud; AE.SMMD.IV - IV. Mehmed; SMST.III - III. Mustafa; AE.SOSM.III - III. Osman; AE.SSLM.III - III. Selim.

vakfın tevliyeti şart-ı vakıf gereği Rukiye Hatun'a ait iken hariçten kendi adına berat ettiren Mustafa ref olunmuş ise de adı geçenin Başmukataa'dan aldığı emir ile bahse konu karyeye tayin ettirdiği Nalbur Hacı Ahmed tarafından tahsil olunan 1175 senesi mahsulat ve rüsumatının istirdadı zımında tezkire ve emir itası.

- H-29-12-1169 tarihli beratta (BOA. *AE.SOSM.III.* 3/ 171), Aliye Zeliha Hatun'un İstanbul Gümrüğü mukataasından vazifesine dair berat-ı hümayun.
- H-29-12-1169 tarihli beratta (BOA. *AE.SOSM.III.* 8/ 575), Konya sakinlerinden İsmail, Abdullah ile Fatma, Nesli hatunlara çiftliklerine tasarruf zımında bir kıta berat verilmesi için Konya Kadısı Hasan imzalı arz.
- H-29-12-1169 tarihli beratta (BOA. *AE.SOSM.III.* 23/ 1604), İstanbul'da Kadırga Limanı'nda merhum İsmihan Sultan Camii Vakfı'ndan duagülük vazifesine mutasarrıf olan Emetullah Hatun'un vazifesini ferağ ettiğinden vakf-ı mezkur mütevellisi İbrahim Hanzade Mustafa Efendi'nin ricası üzerine Rüstem'in Ayşe'ye tevcihiyle yedine berat itasına dair tezkire.
- H-29-12-1168 tarihli beratta (BOA. *AE.SOSM.III.* 38/ 2653), Ahyolu Memlahası Mukataası'ndan vazifeye mutasarrıf Hayrunnisa Hatun'a tecdiden verilen berat.
- H-29-12-1168 tarihli bir başka beratta (BOA. *AE.SOSM.III.* 42/ 2927), Ayşe Hatun'a İstanbul Gümrüğü'nden mutasarrıf olduğu vazifesi için tecdiden berat itası hakkında tezkire.
- H-29-12-1214 tarihli beratta (BOA. *AE.SSLM.III.* 407/ 23452), Tersane-i Amire Zindanı Fırını'ndan Niyazi Hatun'a tayin-i tevcihi hakkında Tersane-i Amire Emine Selim Efendi'nin tezkiresi üzerine sadır olan berat.
- H-29-12-1214 tarihli beratta (BOA. *AE.SSLM.III.* 408/ 23499), Tersane-i Amire Emine Kapudan-ı Derya Vekili Selim Efendi'nin arzıyla Tersane-i Amire Zindanı Fırını'nda Niyazi Hatun'a nan-ı aziz tevcih olunduğuna dair berat.
- H-29-12-1219 tarihli beratta (BOA. *AE.SSLM.III.* 414/ 23786), Bolu Mukataası'ndan muvazzaf Aişe Hatun'a tecdiden verilen berat.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C)¹⁶: Mevcut belgelerde maarif ile ilgili olanlar arasında öğretmen olarak görev yapan Hatice hanımın ölümü üzerine yerine Ayşe hanımın görevlendirilmesi, Hacı Fatma hanımın bir arsayı satın alarak medrese yaptırdığı ve Koska'da Hacı Lebibe hanımın müteveli olarak görev yaptığı gibi kayıtlar mevcuttur. Maliye ile ilgili evrakların arasında da kadınlarla ilgili bazı belgelere rastlanmıştır:

Cevdet Maarif

- H-24-12-1230 tarihli beratta (BOA. *C.MF.* 7/ 334), Kumkapı'da Serrac İshak Mahallesi'nde Hatice Hanım vakfından olan kız mektebinin hocası Hatice Hanım'ın, vefatı üzerine, vazifesinin Ayşe Hanım'a tevcihi ve yedine berat itası.
- H-29-06-1182 tarihli bir beratta (BOA. *C.MF.* 137/ 6801), Niğde'de Hacı Fatma Hanım isminde birinin Halil Efendi bahçesi denilen mahalli satın alarak yaptırdığı medreseye ilk defa olarak ulum-ı akliye ve tagallübe vukufu olan Seyyid Ahmed Efendi'nin müderris tayinine ve berat tevcihi.

¹⁶ Muallim Cevdet tasnifi belgeleri, Maliye deposundaki bazı belgelerin çeşitli nedenlerle Bulgaristan'a satılması sonucu Cevdet İnançalp başkanlığında oluşturulmuş olan yeni tasnifi içeren belgelerdir.

- H-29-08-1224 tarihli beratta (BOA. *C.MF.* 145/ 7245), Sabık Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa'nın Koska'da bina ettiği kütüphane derunundaki mekteb muallimine zayıinden berat itası hakkında mütevelliyeye Hacı Lebibe Hanım'ın inhası.

Cevdet Maliye

- H-17-05-1189 tarihli beratta (BOA. *C.ML.* 166/ 6980), Plevne'ye tabi Yukarı Kırdıçe karyesinde Ayşe Hanım'ın Hatt-ı Hümayun'la müveşşah iki berat mucibince mutasarrıf olduğu bağ, değirmen vesair emlak ve çiftliklerine vaki müdahalenin men'i hakkında gelen fermanın bahisle Plevne Naibi'ne Vilayet Divanı'ndan yazıldığı.
- H-12-07-1219 tarihli beratta (BOA. *C.ML.* 306/ 12465), Avarız ve bütün tekaliften muaf olmak ve senevi miriye elli zoleta vermek üzere Bağdad'da Şakkana karyesinde bir boyahane yaptırmayı için ruhsatı havi Ayşe Hanım'a Bağdad valiliğinden verilen buyrultu üzerine berat itası.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri¹⁷:

- H-29-12-1176 tarihli bir beratta (BOA. *HAT.* 1449/ 6), Saliha Sultan'ın bervech-i malikane uhdesinde olan Liva-i Biga ve tevabii mukataası mülhakatından Mahi-i Kolyoz Mukataası dahilinde tutulan balıklara Ayşe Sultan Vakfı mütevellisi ve dalyan resmine de mukataa mültezimi tarafından yapılan müdahalenin men'i talebine Üçüncü Mustafa'nın "Kadimi derkenar olunup Mustafa Ağa berat etmiş mi?" hatt-ı hümayunu.
- H-12-05-1224 tarihli beratta (BOA. *HAT.* 1508/ 41), Ümmügülsüm adlı kadınların Semadirek'te Sultan Selim Evkafı karyelerinden mutasarrıf olduğu mendresesine yapılan müdahalenin men'i (Ünvanına-Semadirek Naibine hitaben berat).
- H-29-12-1228 tarihli berata göre (BOA. *HAT.* 1524/ 36), Hac'da vefat eden Bursa sakinlerinden Nazife Hatun'un mirasının yarısının kocasına verilmesi, yarısının da Yıldırım Bayezid Evkafı'na irad kaydolunması emrolunmuştur.

Ali Fuat Türkgeldi Evrakı¹⁸: Bu belgeler arasında H-20-04-1283 tarihinde Ayasofya-i Kebir Camii Vakfı'nın mutasarrıfı Zeyneb Hanım'dan boşalan duagülük vazifesinin büyük kızı Sıdıka Hanım'a tevcihine dair berat (BOA. *HSD.AFT.* 3/ 36) mevcuttur.

Hariciye Nezâreti Belgeleri¹⁹: Hariciye Nezâreti belgelerinden M-20-01-1838 tarihli bir belgede, İnebolulu Mehmed Reis'in kaptanı olduğu ve Ünye iskelesine kayıtlı geminin hissedarlarından İstanbul'da mukim Ahmed Hamdi ile Divan-i Hümayun Mühimmenüvislerinden es-Seyyid İzam Efendi'nin validesi Şerife Esmâ Hatun'un sefine hisselerini Cameşuy Ağası Mehmed Şakir'e satışları sebebiyle yeniden sened-i bahri tanzimine dair verilen berat (BOA. *HR.SYS.* 2933/ 3) vardır.

Sivaslı Ali Baba Zaviyesi Evrakı²⁰: Evraklar arasındaki H-10-06-1099 tarihli belgeye (BOA. *HSD.SABZ.* 1/ 2) göre, Ali Baba Zaviyesi'nin berat ile mütevelliyesi olan hatunun

¹⁷ Âmedi Kalemî'nin evrakı olan hatt-ı hümayunların toplanmasından meydana gelmiştir.

¹⁸ Ali Fuat Türkgeldi evrakı, özel şahıslardan satın alınan evraklardan oluşmaktadır.

¹⁹ Tanzimat ile oluşturulan Hariciye Nezâreti belgeleri, merkez ve taşra şeklinde sınıflandırılarak düzenlenmiştir.

²⁰ 16. yüzyılda Sivas'ta kurulmuş olan Ali Baba Zaviyesi'nin 980-1334/1572-1916 yıllarını kapsayan zaviyeye ve mahallî idarelere ait evraklarıdır.

arzuhalı üzerine cedit Ali Baba senesinde belli olduğu halde şimdi imam olan şahsın başka köylerin mahsulünü de almak istediğinden bahisle haksız isteğin vakfın şartı üzere menedilmesine dair, Sivas kadısına hitaben hüküm yazıldığı görülmektedir. H-10-05-1128 tarihli bir başka belgede ise, Sivas'da Ali Baba Zaviyesi evkafından Sarıkamış Memlehası ile Divriğin, Tekriye, Kebes ve Eymir köyleri malikanesini usulsüz şekilde zapteden kimselerden geri alınması esnasında zaviyedar Fatma Hatun'un yaptığı masraflar ile zaviyenin berat ettirilmesi için yapılan masrafın karşılığı mukabilinde vakfın Sarıkamış memlehası ile Divriğin karyesi malikanesinin Fatma Hatun'un oğulları Mehmed ve İsmail Ağa'ya iltizam edilmesi vakfın gelirinden hisse alanlarca uygun görülmüştür (BOA. HSD.SABZ. 4/ 41).

İradeler:

- H-25-01-1261 tarihli bir belgede (BOA. İ.DH. 97/ 4870), Kasımpaşa'da kain kız çocuklarına mahsus mektebin hocası Emine Hatun'a vazife tayini ve berat itası yapılmıştır.
- H-06-07-1267 tarihli Çengelköyü Zabtiye Karakolu mahalliyle Üsküdar kolcusu kadınların iskanı için kiralanın hane ile iki karakolun kira bedelinin ödenmesine dair irade hicri 1851 yılında güvenlik görevlisi olarak çalışan kadınların olduğunu göstermektedir (BOA. İ.MVL. 209/ 6779).

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE.ML)²¹: Bu evraklar arasında H-17-12-1120 tarihli, Afife Hatun'a İstanbul Gümrüğü'nden almak üzere mahlüllerden dört akçe vazife tevcihine dair berat (BOA. İE.ML. 98/9237) ve H-25-10-1123 tarihli, İstanbul gümrüğünden almak üzere mahlulattan Fatma Hatunla vazife tevcih olduğuna dair sadır olan berat (BOA. İE.ML. 114/ 10850) mevcuttur.

Mektubi Kalemi (MF.MKT)²²: Bu fonda bulunan belgeler kadınların muallime olarak tayini, becayışı gibi kararları içermektedir:

- H-08-01-1326 tarihli berat (BOA. MF.MKT. 1039/ 59), İnas Mekteb-i İbtidaisi Muallimeliği'ne tayin edildiği halde şimdiye kadar işe başlamamış olan Leyli Kız Sanayi Mektebi mezunlarından Fatıma Nımet Hanım'ın yerine Darülmallimat mezunu mülga Seniçe Muallimesi Nadide Hanım'ın tayini.
- H-10-02-1327 tarihli berat (BOA. MF.MKT. 1104/ 38), sancağı İnas Mektebi Muallimesi Nadide Hanım'ın maaş almasındaki meseleler ve havasına alışmaması gibi durumlardan dolayı becayışı (BOA. MF.MKT. 1104/ 38).
- H-10-09-1324 tarihli beratta (BOA. MF.MKT. 961/ 34), Çanakkale Mekteb-i İbtidaisi'nin açık olan muallim-i ulalığına, Berat İnas İbtidai Mektebi Muallime-i Uası Hatice Hanım'ın naklen tayini.
- H-16-03-1316 tarihli beratta (BOA. MF.MKT. 409/ 43), Yanya İnas Rüşdiyesi muallime-i ulalığına tayin olunan Behice Hanım'ın görev yerine gitmek üzere olduğu ve Berat Rüşdiyesi'ne ise muallim gelinceye kadar vekaleten idare olunması.

²¹ Türk tarihçi ve yazar İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığında kurulan heyet tarafından sınıflandırılmış evraklardır.

²² Mektubi Kalemi, Maarif Nezâreti'nin kuruluşundan itibaren nezâretin, diğer nezâretlerle veya vilayetlerle olan yazışmalarını yürüten kalemdir.

- H-17-10-1322 tarihli beratta (BOA. *MF.MKT.* 821/ 20), Yanya Vilayeti'ne bağlı Berat İnas Mektebi Muallimliği'ne tayin edilen Hatice Hanım'ın harcırahının gönderildiğine dair.

Şûrâ-yı Devlet Defterleri (ŞD.d)²³: Maliye ile ilgili H-20-12-1302 tarihli bir kayda göre, Emine Hanım'ın ba-berat-ı ali uhdesinde bulunup esham-ı cedideye tahvilini istida eylediği mülk tımarı hakkında tezkire verilmesi kararı mevcuttur (BOA. *ŞD.d.* 307/ 26).

Yıldız Esas Evrakı Defterleri²⁴: H-01-05-1240 tarihli defter kaydında, Silivri'deki Karasınan Çiftliği'nin Fatma Hanım'a satışına ait berat (BOA. *Y.EE.* 52/ 7) bulunmaktadır.

Yabancı Arşiv Bulgaristan (YB.04)²⁵: Bulgaristan ile ilgili belgelerin yer aldığı fonda H-19-06-1044 tarihli, Sultan Selim Han-ı Kadim evkafı zevayidinden yevmi on akçe vazifeye mutasarrıf Fatma Hatun kendi rızasıyla beş akçesini Mustafa B. Mehmed'e, beş akçesini de Ayşe Hatun bint-i Ahmed'e ferağ ettiğiinden berat-ı şerif ricasına dair müteveli Mehmed'in arzı ve buyruldu (BOA. *YB.04.* 2/ 29) hakkında karar vardır.

Müzehheb Fermanlar²⁶: Bu fermanlar arasında kadınlara ferâşet beratı verilmesi ya da var olan beratın yenilenmesi ile ilgili kayıtlar mevcuttur.

- 1848 yılında Abdülmecid dönemine ait bir beratta (BOA. *Müzehheb Fermânlar* No: 654/1), Kâbe ve Ravza-i Mutahhara'nın rub' (¼) kırat ferâşet görevine sahip Fatma Sultan'ın ölümü üzerine, bu görevin, Şehzâde Ahmed Celâleddin'e verildiği belirtilmiştir.
- 1878 yılında II.Abdulhamit dönemine ait beratta (BOA. *Müzehheb Fermânlar*, No: 723), Mehmed kızı Rukiye'den boşalan Ravza-i Mutahhara'nın rub' (¼) kıratlık ferâşet cihetinin Nazik Edâ Kadın'a verilmesine dâir.
- 1825 yılında II. Mahmud dönemine ait bir beratta (BOA. *Müzehheb Fermânlar*, No: 623), Dürrüşehvar Hanıma mensup Abdullah kızı Tayyibe'nin ölümüyle boşalan Ravza-i Mutahhara'nın rub' (¼) kırat ferâşet cihetinin Nefise Sadiye Hanım'a verilmesine dâir.
- 1797 yılında III. Selim'e ait bir beratta (BOA. *Müzehheb Fermânlar*, No: 476), Vâlide Sultan Evkâfi'na bağlanan Kırkkilise'deki vakfa ait keresteci ve enserci (çivici) gediği'nin Ergiri veled-i Kosta'ya kirâlandığına dâir.
- 1776 yılında I. Abdulhamid döneminde Mâliye Kalemî kâtiblerinden Hafız Ahmed Said'in vâlidesi Hanîfe Hanım'ın sahip olduğu ferâşet beratının yenilendiğine dâir (BOA. *Müzehheb Fermânlar* No: 254).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Berat, Osmanlı sultanları tarafından tek taraflı bahşedilen ve eşsiz nitelikte bir belge olarak verildiği kişiye, verildiği konu ile ilgili imtiyaz sağlamaktadır. Çalışma kapsamında bu imtiyaz belgelerinden Osmanlı kadınlarına verilenler, kadınların

²³ Şûrâ-yı Devlet, umumî mülkî işlerin müzakere merkezi olarak istişari, icrai ve adli bir teşekküldür.

²⁴ Yıldız Sarayına ait evrakları içermektedir.

²⁵ Yabancı devletlerin arşivlerinde bulunan Osmanlı'ya ait evraklardan oluşan defterlerden dört numaralı Bulgaristan belgelerinden oluşmaktadır.

²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan çeşitli fonların içinde yer alan en değerli koleksiyonlarından biridir. Dönemin önemli olaylarını, konularını, dönemin sanatını, üslubunu ortaya koymaktadır. Beratların, padişah tarafından bahşedilen belgeler olduklarını ispatlar nitelikte eşsiz kaynaklardır.

ekonomiye katkısını belgelerle ortaya koyma hedefi ile incelenmiştir. Beratlı kadınlar konusunun, ekonomik refah seviyesinin yükselmesi, ekonomik kalkınmanın artması, daha fazla işgücü için daha fazla kadın istihdamı gibi kilit unsurlar dahilinde çalışmaların artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan araştırma neticesinde berat türlerinin verilmiş amaçlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Tarihi kaynakların incelenmesi ile Osmanlı'da kadınların, toplum içinde geri planda kalmadığı, aktif katılım sağladığı belirlenmiştir. Kadınlar, her fırsatta haklarını savunmuş, hakları gasp edildiğinde ilgili mercilere şikayette bulunmuş; toprakları varsa ekmiş veya ektirmiş; borç almış veya vermiş; ev işlerini ihmal etmemekle birlikte tarlada da çalışmışlardır. Belgelerin incelenmesi kadınların, toplum içinde bir birey olduğu göz önüne alınarak yaşamın her alanında eşit haklara sahip olması toplumsal, kültürel ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında zaruri olduğunu anlayabilmek açısından son derece önemlidir.

Günümüzde kadınların ekonomik hayata katılımı değerlendirildiğinde gerek devlet kurum ve kuruluşlarınca, gerekse dernek ve STK'ların çalışmaları sayesinde kadınların çalışma yaşamına daha fazla katılabilmesi ve haklarının korunabilmesi için eşit işe eşit ücret, eşit istihdam, ücret, terfi ve yükselmelerde eşitlik ve eşit sosyal haklar gibi haklar mevcuttur. Ancak toplumu oluşturan bireylerin her birinin ekonomik kalkınma ve refah için katkı sağlamasının önemi düşünüldüğünde kadınların istihdamına yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Gelecek araştırmalarda kadınların geçmiş ve mevcut imtiyazları ne derece etkin kullandığı ile ilgili daha derinlemesine incelemeler yapılması önem arz etmektedir. Tarihi kaynakların taranması yönünden tarih ve hukuk uzmanlarının ortak yürüteceği bir çalışmada belgelerin ayrıntılı olarak yorumlanması belge içeriklerinin anlaşılmasında daha etkili olacaktır. Kadınlara verilen imtiyazların uygulamada işlevselliğinin tartışmalı olduğu göz önüne alındığında yeni araştırmalar, gerekli düzenlemelerin yapılmasına da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emîrî Tasnifi Belgeleri (AE)
 Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT)
 Ayniyat Defterleri (A.MKT.UM)
 Cevdet Maarif (C.MF)
 Cevdet Maliye (C.ML)
 Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri (A.DVN)
 Hariciye Nezâreti Belgeleri (HR.SYS)
 Hatt-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri
 İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE.ML)
 İradeler (İ.DH; İ.MVL)
 Mektubi Kalemî (MF.MKT)
 Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C)
 Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM)
 Müzehheb Fermanlar (BOA. Müzehheb fermanlar)
 Sivaslı Ali Baba Zaviyesi Evrakı (HSD.SABZ)
 Şûrâ-yı Devlet Defterleri (ŞD.d)
 Tahvil (Nişan) Kalemî Defterleri (A.NŞT)
 Yabancı Arşiv Bulgaristan (YB.04)
 Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE)

2. Kitaplar ve Makaleler

Aksoy, Ş. (1999). *Osmanlı Sultanlarının Tuğraları ve Tuğralı Belgeler*. Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi içinde (Cilt. 11, s. 65-74). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Atalar, M. (1999). *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Ayverdi, İ. (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Baş, E. (2006). *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. yy. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bayramoğlu, F. (1976). Tezhipli ve Padişah Onaylı Fermanlar. *Kültür ve Sanat*, 4, s. 17-37.

Binark, İ. (1992). *Osmanlı Fermanları*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri.

Demir, F. (2008). Tarihi Süreç İçinde Kadın Hakları ve Kadınların Çalışma Hayatı İçindeki Yeri. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21 (4), s. 8-24.

Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Kadınların Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)* (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Erdoğan, M. (2016). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Erdoğru, M. A. (2003). Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları Üzerine Notlar. *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gerber, H. (1980). Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa, 1600-1700. *IJMES*, 12 (10), s. 231-244.
- Gök, N. (1997). *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomáticasında Berât Formu* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gök, N. (2000). Osmanlı Diplomáticasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklar, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (11), s. 211-226.
- Gök, N. (2008). Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya 'İlm-i İnşâ'. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 731-746.
- Gökbilgin, M .T. (1979). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gündoğdu, İ. (2009). Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), s. 697-722.
- İnan, A. A. (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadınlarının Hak ve Görevleri* (4. Basım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Issawi, C. (1980). *The Economic History of Turkey (1800-1914)*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jennings, R. C. (1975). Women in Early17th Century Otoman Judicial Records-The Sharia Court Of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic And Social History Of The Orient*, 18 (9), s. 53-114.
- Karta, N. (2016). The Economic Activities Of Women In Ottoman Empire. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 3 (2), s. 142-155.
- Kılıçaslan, M. E. (2016). Bir Ağa, Bir Tüccar ve Bir Kadın: XIX. Yüzyıl'da Tirebolu'da Tekne İnşa Etmek, *OTAM*, s. 385 – 406.
- Koca, K. Y. (1998). *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Koptagel-İlal, G. (1995). Toplumsal Değişim İçinde Türk Kadınlarının Psiko-sosyal Kimliği. *Türkiye'de Kadın Olgusu* içinde (s. 97-113). İstanbul: Say Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1992). *Berat*. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 5, s. 472-473). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kütükoğlu, M. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi.
- Oktar, T. (1998). *Osmanlı Toplumunda Kadınların Çalışma Yaşamı, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Pur, N. (1978). *Türkiye Ekonomisinde Potansiyel Kadın İşgücünün Ekonomik Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İstanbul.

Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. Tansel Güney (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları,.

Shmuelevitz, A. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu*. Türkler/14 içinde (s. 25-27). Burcu Yorulmaz (Çev.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ünal, H. (1992). *Berat Gecesi*. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 5, s. 475-476). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.